

МАСКУЛІННІ МОДЕЛІ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В РОМАНАХ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА

Стаття присвячена аналізу моделей конструювання ґендерної ідентичності чоловіка за романами «Дикі квіти», «Жінка зі снігу» та «Сліпий дощ» Василя Слапчука, одного з найяскравіших представників сучасної української прози.

Ключові слова: ґендер, ґендерна ідентичність, моделі ґендерної ідентифікації.

В статье анализируются модели конструирования ґендерной идентичности мужчины в романах «Дикие цветы», «Женщина из снега» и «Слепой дождь» Василия Слапчука, одного из самых ярких представителей современной украинской прозы.

Ключевые слова: ґендер, ґендерная идентичность, модели ґендерной идентификации.

The feminine models of gender identification in the novels of Vasyl Slapchuck as one of the most outstanding representatives of modern Ukrainian prose are analyzed in the article.

Key words: gender, the gender identity, the models of gender identification.

Реверсія традиційних ґендерних ролей, втрата чоловіками домінантних позицій у багатьох сферах суспільного життя та загальна криза патріархального світогляду, що охопила європейський культурний простір, зумовили загострення проблеми самоідентифікації сучасного українського чоловіка. Суть цієї проблеми полягає в суперечності, закладеній у поняття маскулінності, під якою, на думку І. Кона, слід розуміти водночас: дескриптивну (описову) категорію, що означає сукупність поведінкових і психічних рис, якостей і особливостей, об'єктивно притаманних чоловікам, на відміну від жінок; аскриптивний концепт – систему соціальних уявлень, установок і вірувань про те, чим є чоловік, які якості йому приписуються; прескриптивну категорію як нормативний еталон чоловічості, що включає сукупність вимог до ідеального чоловіка [1, с. 219].

Іншими словами, процес становлення маскулінної парадигми світобачення ускладнюється постійною необхідністю балансувати між об'єктивно наявними відмінностями чоловіка від жінки, суспільними стереотипами, що пов'язуються з маскулінністю, та критеріями «справжньої» мужності, котрі висуває соціум. У таких умовах повноцінно самореалізуватися можливо лише в межах найбільш психологічно й емоційно прийнятної для кожної конкретної особистості ґендерної ідентифікаційної моделі. Саме тому в українському суспільстві починають з'являтися нові синкретичні схеми становлення маскулінної парадигми світобачення, покликані задовольнити потреби чоловіків у

ствердженні себе як суб'єктів ґендерної інтеракції в сучасному соціокультурному просторі.

Складний процес пошуку шляхів подолання кризи самопозиціонування чоловіка є предметом художньої рецепції у творах сучасних українських письменників, зокрема – в прозовому доробку В. Слапчука.

Вивченням особливостей новітньої вітчизняної літератури, зокрема, її ґендерних аспектів, займалися такі науковці: Б. Бігун, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Павличко, М. Рябчук, Г. Сиваченко, І. Старовойт, Р. Харчук та ін. Проте, незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, у цій галузі літературознавства досі залишаються лакуни. Якщо сучасна жіноча проза активно досліджується, то аналіз ґендерної специфіки творів письменників-чоловіків (Юрія Андруховича, Василя Герасим'юка, Любка Дереша, Сергія Жадана, Андрія Куркова, Тараса Прохаська та багатьох інших) або зводиться до вивчення особливостей конструювання жіночих образів (дотично – й чоловічих), або ж не здійснюється зовсім. Це зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження особливостей рецепції притаманних чоловікові рис фемінності й маскулінності в художньому дискурсі сучасної романістики В. Слапчука, визначення моделі становлення ґендерної ідентичності чоловіка.

Метою нашої статті стало визначення загальних схем формування маскулінної парадигми світобачення за романами В. Слапчука «Дикі квіти», «Жінка зі снігу» та «Сліпий дощ».

Щоб реалізувати означену мету, було поставлено такі завдання:

– виокремити маскулінні моделі гендерної ідентифікації в романах В. Слапчука;

– з'ясувати визначальні риси моделей конструювання маскулінної парадигми світобачення.

На нашу думку, у вищезгаданих творах можна виокремити три основні синкретичні моделі гендерної ідентифікації чоловіка відповідно до характеру вияву рис маскулінності: *Тюхтій*, *Захисник* та *Хижак*.

Образ *Тюхтія* втілює світоглядну парадигму фемінної чоловічості, значною мірою притаманну українській ментальності. Ця модель конструювання гендерної ідентичності передбачає культивування оточенням в особистості рис напівдитячості-напівжіночності: інфантильності, безпосередності, емоційності, чутливості тощо. Зі зміною традиційних гендерних ролей та загальною кризою фаллоцентричної культури згаданий історичний тип самоідентифікації чоловіка стає все більш розповсюдженим: роль жінки в родині та суспільстві стрімко зростає, й чоловік починає перебирати на себе певні ознаки й функції, що асоціюються з фемінністю, аби успішно реалізуватися в новому просторі – «terra feminaum».

Означеній ідентифікаційній моделі частково відповідає образ Степана – головного героя роману «Дикі квіти» В. Слапчука. За роки шлюбу із яскравою, привабливою, ефектною жінкою чоловік «полисів, розтовстів, втратив роботу і чоловічу гідність» [2, с. 26]. Він змушений задовольнятися роллю утриманця, терпіти родинний матриархат, тішитися примарною моральною та інтелектуальною вищістю над дружиною, почувачись при цьому «лише грязюкою на жіночому взутті» [2, с. 15]. Проте фемінна світоглядна парадигма для Степана є неприйнятною та чужорідною, він постійно намагається звільнитися від нав'язаної життям і сім'єю фемінною роллю: прагне самоствердитися в позашлюбних стосунках, знайти роботу й домогтися воз'єднання родини й урешті-решт досягає бажаного.

На відміну від героя роману «Дикі квіти», персонаж твору «Жінка зі снігу» В. Слапчука, Овідій, повністю втілює риси, притаманні образу *Тюхтія*. Зростаючи в оточенні сильних, упевнених жінок та маючи перед собою приклад абсолютно безпорадного, пасивного, непристосованого до життя батька, хлопець засвоює такий тип розподілу гендерних ролей як закономірний та єдино прийнятний. Дорослішаючи, Овідій продовжує почуватися неповноцінним і шукає підтримки в жінок як у «сильної» статі: «В житті мені завжди бракувало впевненості. Впевненим я почуваво себе хіба що з дівчатами. І то не завжди, і не зі всіма» [3, с. 243].

Навіть не усвідомлюючи цього, із роками чоловік перетворюється на точну копію свого батька, котрий «з одного боку, усе життя провів під маминим каблучком, а з іншого – досить зручно там облаштувався» [3, с. 90]. Овідій не здатний подбати

ні про себе самого, ні про близьких людей, які його оточують. Чоловік охоче перекладає відповідальність за родину на плечі старшої сестри, залишаючись осторонь від повсякденних турбот. Навіть батьки не сподіваються на допомогу від сина, вкладаючи в нього гроші, «як у заздалегідь збитковий проект» [3, с. 73].

Проте образ Овідія – це не просто карикатурне зображення анекдотичної постаті «мамія» та «підкаблучника». Цей персонаж насправді втілює новий ідеал чоловіка – ніжного й чуттєвого. Овідій із легкістю підкорює жіночі серця саме тому, що тонко розуміє їхні бажання, почуття й потреби. Одна з коханок говорить йому: «Ти особливий чоловік. Не такий, як інші. Ти – наче жінка» [3, с. 213]. Тільки з цим *Тюхтієм*, котрий тримається за матусину спідницю, плаче від мелодрам, пише вірші про кохання, живе на гроші сестри й отримує прочухана від дівчини, самовпевнена, розкута красуня вперше відчуває себе повноцінною жінкою. Близькість з Овідієм для неї стає справжнім одкровенням, що не має нічого спільного із суто фізіологічним актом: «Після цього у мене таке відчуття, мовби ти мене щойно народив чи створив, наче ти мені батько й мати одночасно... За це я готова бути твоєю рабинею» [4, с. 188].

Саме емоційна відкритість, що асоціюється з фемінністю, приваблює жінок, котрі в сучасних умовах більше потребують розуміння й духовного єднання з чоловіком, ніж його захисту, матеріальної підтримки чи домінування в сексуальній та соціальній сферах. Тому образ *Тюхтія* сприймається як опозитивний до двох інших традиційних архетипів маскулінності – моделей *Захисника* та *Хижака*, – що в нинішньому українському суспільстві поступово втрачають актуальність та розповсюдженість, оскільки жінки сьогодні активно виконують ролі та функції, які досі вважалися прерогативою чоловіків.

Так, не досить широко представленою в соціумі є схема конструювання маскулінної парадигми світобачення за архетипом *Захисника*, генетичні витoki якого знаходимо в давній слов'янській міфології, що репрезентує цілий пантеон чоловічих божеств, які стоять на варті миру, спокою та безпеки родини й роду, в біблійних образах Мойсея, Самсона, Давида, Соломона, в усній народній творчості, у якій оспівується мужність та відвага витязів-богатирів та в численних творах української літератури, що ідеалізують постать чоловіка-борця, незламного воїна, непохитного й безстрашного. Ця ідентифікаційна модель передбачає наслідування суспільного еталону «справжньої» мужності й ґрунтується на притаманному українській ментальності визнанні необхідності збереження традиційного патріархального порядку організації світобудови. Оскільки основним осередком патріархальних цінностей є родина, *Захисник* – це, перш за все, стриманий, надійний, відповідальний і підкреслено мужній годувальник, голова сім'ї, авто-

ритет якого вважається безумовним та беззапечним.

Саме таким є Гнат Скрипник – один із центральних образів роману В. Слапчука «Сліпий дощ». Його життєва філософія – це своєрідний кодекс патріарха із визначеними зобов'язаннями й функціями для кожного члена родини: «Не чоловіче то діло – дітей нянчити, шмарклі їм витирати. Чоловік повинен про заробіток дбати, про господарство. Інакше проявляти свою любов до сім'ї Гнат Скрипник не вмів» [4, с. 121]. Чоловік не дозволяє собі чутливості, емоційності, бо сприймає їх як неприпустиму слабкість. Проте це не означає, що він байдужий і позбавлений тонких душевних переживань, просто любов для Гната – це щоденна турбота про добробут близьких, готовність щомиті стати на захист спокою та єдності родини. Ось чому Гнат відмовляється від власної доньки, коли та дає відкоша нелюбові й вирішує народжувати дитину від вовкулаки-гвалтівника, викликаючи осуд та погрози з боку односельців. Таким чином чоловік прагне захистити й саму дівчину та її малюка, й дружину та молодшого сина, які через тиск громадськості опиняються в реальній небезпеці. Проте насправді такий присуд Скрипника, хоч і дозволяє сім'ї зберегти стабільність та статус-кво, нікому не приносить щастя.

Філософію *Захисника* сповідує й Олег – один із другорядних персонажів роману «Жінка зі снігу» В. Слапчука. Успішний бізнесмен, коханий чоловік, щасливий батько й мудрий вітчим, він теж вірить у матеріальне вираження любові до родини: «Я забезпечую свою сім'ю всім, чого вона потребує. Мої рідні скучують за мною не тому, що мене нема поряд, а тому що я у них справді є. Бо я ніколи не заощаджую та не економлю своєї любові» [3, с. 13]. На відміну від Гната Скрипника, Олег не претендує на абсолютне лідерство в стосунках із дружиною. Навпаки, він радо дозволяє жінці керувати життям родини на власний розсуд, покладаючись на мудрість, розсудливість та вольові якості коханої. Собі чоловік залишає функції спонсора та «дорадчого органа», до якого можна звертатися за нагальною потребою. Олег навіть не намагається по-справжньому перейнятися переживаннями своїх близьких, ставлячись до проблем, що виникають у кар'єрі дружини та в житті її брата, досить поверхово. Дбаючи про матеріальний статок та стабільний фінансовий стан родини, він не спроможний захистити її членів від брехні, особистих негараздів та самотності.

Отже, образ *Захисника* втілює архетип патріарха, який відповідає суспільному ідеалу «справжнього» чоловіка та зразкового сім'янина, котрий відчуває всю повноту відповідальності за добробут і безпеку свого «клану» й не шкодує зусиль для захисту родини від будь-якої загрози, зовнішньої чи внутрішньої, жертвуючи власним правом на повноцінну самореалізацію в царині міжособистісних взаємин із близькими та максимально обмежуючи

вияви емоційності й чуттєвості як ознак слабкості та браку мужності.

Латентно спорідненим із попереднім є архетип *Хижака* – образ чоловіка-самця, сексуально активного, впевненого, агресивного, цілеспрямованого, з потужним особистісним потенціалом та високим соціальним статусом. Цей тип конструювання гендерної ідентичності ґрунтується на міфопоетичних уявленнях українців про перелесника, водяника та перевертнів – небезпечних, тасмничих і магнетично привабливих істот чоловічої статі, наділених надприродною здатністю знаходити й зводити зі світу дівчат. Така сила становить загрозу загальноприйнятій моралі та порушує струнку систему суворої регламентації норм поведінки чоловіка в патріархальному соціумі, у якому за привілей домінувати в усіх сферах суспільного життя носієві маскулінної парадигми світобачення доводиться платити необхідністю постійно виконувати роль *Захисника*.

Образ *Хижака*, як і модель *Захисника*, передбачає постійне прагнення відповідати стандарту мужності, отримувати підтвердження власної значущості, бажаності, проте поза межами родини, що розглядається як зайвий тягар, а не як центр світобудови. *Хижак* орієнтований на домінування без несення відповідальності за можливі наслідки своїх дій.

Означеній ідентифікаційній моделі відповідає образ Тихона – головного героя роману «Сліпий дощ» В. Слапчука. Постать цього маніяка-садиста, жага крові й насильства якого є настільки нестерпною, що навіть у подобі вовкулаки чоловік не може відмовитися від непереможного бажання не просто задовольняти власну хіть, але й кривдити та нищити, насправді символізує гіпертрофоване й деформоване незадоволене прагнення любові, що є визначальною психоемоційною домінантною образу *Хижака*. З самого народження хлопчик почувався зайвим у власній родині: батьки Тихона були надто захоплені з'ясуванням власних стосунків, аби звертати увагу на сина. Покинутий, знехтуваний, непотрібний, самотній, він постійно страждав від усвідомлення своєї неповноцінності, тому й намагався хоч якось заповнити внутрішню порожнечу. Брак спілкування й духовної близькості виражається через постійне почуття голоду як результат тривалої сенсорної депривації та підсвідоме прагнення заповнити внутрішню порожнечу: «Тихонові завжди хотілося їсти. Ніяким способом не гребував, аби чимось заповнити ненаситні бебехи – крав, канючив... З нього кепкували, його дражнили, принижували, ігнорували, та, попри все це, його ще й побоювалися» [4, с. 8].

Страх стає для Тихона сурогатом любові, єдиним джерелом задоволення власного самолюбства. Викликаючи в оточуючих почуття жаху, розпачу, паніки хлопчик отримує над ними владу, незбагненну й безмежну, що замінює йому увагу, турботу й родинне тепло.

Дорослішаючи, юнак переносить цей поведінковий стереотип на сферу сексуальних стосунків із протилежною статтю: «оволодіти жінкою Тихонові було замало, хотілося завдати болю, принизити» [4, с. 5]. Йому видається легшим і прийнятнішим змусити жінку плазувати й коритися, ніж шукати її прихильності, наражаючись на небезпеку знову бути знехтуваним і покинутим. Поступово відбувається ескалація: жорстокого сексу Тихонові вже не достатньо, щоб самоствердитися, садистські нахили переростають у жагу вбивства. Закомплексований скривджений чоловік перетворився на *Хижака*, який полює на жінок, не знаючи втоми й жалю. Жінки як живої істоти, неповторної особистості «для нього більше не існувало, бачив перед собою лише голе тіло, тільки тіло, котрим удовольняв свою хижку зголоднілу хіть» [4, с. 103].

Тваринне єство головного героя роману «Сліпий дощ» бере гору над розумом і людськими почуттями, тому перевтілення Тихона у вовка видається радше завершальною стадією циклу деградації чоловіка, ніж вимушеним кроком, викликаним бажанням уникнути кримінальної відповідальності за скоєні злочини. Адже подоба цієї тварини якнайкраще відповідає ідентифікаційній моделі *Хижака* – самотнього, незалежного, таємничого, жорстокого звіра, який несе біль і смерть.

Менш емоційно й символічно наснаженим є образ Льончика, одного з другорядних персонажів роману В. Слапчука «Дикі квіти», що також знаходиться в межах означеної маскуліної парадигми світобачення. Проте постать цього самовпевненого заможного ловеласа, який одним поглядом може підкорити будь-яку неприступну красуню, одним ледь відчутним дотиком довести її до найвищого ступеня блаженства, демонструє надзвичайно важливу складову ідентифікаційної моделі *Хижака* –

її соціальну прийнятність, умотивованість. Образ Льончика віддзеркалює стереотипне уявлення про особливості поведінки «справжнього» чоловіка, що має характеризуватися «мачизмом» – недбалозверхнім ставленням до жінки й постійним підкресленням власної мужності за рахунок самоствердження в кар'єрі та в царині міжособистісних взаємин із оточуючими. Бізнесмен легко зваблює жінок, закохує їх у себе, а потім так само легко кидає, компенсуючи втрату коштовностями, грошима чи протекцією. І така поведінка схвалюється соціумом, навіть самі знехтувані коханки не тримають на нього зла, адже «коли чоловік зовні привабливий і до того ж багатий, йому можна багато чого вибачити» [2, с. 225], особливо за щедру плату.

Іншими словами, художня проекція образу Льончика свідчить про значну суперечність, що криється в архетипі *Хижака*: з одного боку, згадана модель конструювання гендерної ідентичності вважається девіантною, суспільно загрозовою (як у випадку вовкулаки Тихона), а з іншого – сприймається як нормальна й навіть бажана для чоловіка, якщо притаманна їй агресивність частково нейтралізується спорадичними виявами щедрості й шляхетності.

Отже, в романістиці В. Слапчука можна простежити три основні синкретичні схеми становлення маскуліної парадигми світобачення, що відповідають суспільним уявленням про латентно споріднені традиційні чоловічі гендерні ролі патріарха (*Захисник*), самця-завойовника (*Хижак*), а також опозитивному двом попереднім ідентифікаційним моделям сучасному ідеалу чутливого, емоційно відкритого, хоча й залежного та безпорадного, фемінного чоловіка (*Тюхтій*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні студії в літературознавстві : [навчальний посібник] / [за ред. В. Л. Погребної]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – 222 с.
2. Слапчук В. Дикі квіти : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2005. – 296 с.
3. Слапчук В. Жінка зі снігу : [повість] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2008. – 278 с.
4. Слапчук В. Сліпий дощ : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2003. – 336 с.

© Єременко О. Р., Кобилякова Г. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 27.05.11